

БООЛЫН БООЛ ГЭЖ ХЭН БЭ?

Л.Одзаяа*

Монголд тогтсон Манжийн төрийн бодлогыг судлах нь Монголын түүх, тэр дундаа хилийн түүхийн судалгаанд чухал ач холбогдолтой юм. Манж Дайчин гүрэн бол Хятадыг захирахад Хятадын төрийн уламжлалыг өвлөн авч хэрэглэж, Монголыг захирахад Монголын төрийн уламжлалыг өвлөн авч тэдгээр улсуудыг захирч байжээ. Өөрөөр хэлбэл Монголын эзэн-харьяатын ёсны суурин дээр Манжийн дэглэмийг тогтоож, үүнийгээ бататгахын тулд тэд эдийн засаг, улс төр, гадаад бодлогын гол арга болох худ ургийн холбоо тогтоох, бэлэг өгөх зэрэг уламжлалт аргуудаа Монголыг болон бусад улс, үндэстэнг эзлэхдээ чадамгай ашиглажээ¹.

Монголчууд Манж Дайчин улсын ноёрхолд байсан тус үед Хаант Орос Волга мөрнөөр нутаглаж байсан Халимаг, Байгал нуурын зүүн эргээр нутаглаж байсан Буриадуудын газар нутаг, хүн амыг өөрийн хараат болгож цаашид тус улсын эзэн хааны эрх мэдлийг Төв азид тогтоохоор зүтгэх болсон. Иймээс энэхүү бодлогоо хэрэгжүүлэхийн тулд Оросын хаан Халх Монголын хойд хилийг тогтоох нь Манжийн хааны онцгойлон анхаарсан хэрэг байсан бөгөөд ялангуяа Енисейн эх газар Их Орос улсад харьяалагдах ёстой хэмээн Петр I хаан захисан байдаг. Ингээд түүний захиас ёсоор XIX зууны сүүлчээс алт олзворлогч Оросууд Урианхайн хязгаар буюу Тагна-Тувад ирдэг байсан ба улмаар түүнийг дагаж Оросын тариачин ардууд нутагших болжээ.²

Иймээс Манж Дайчин улс Хаант Оросын газар нутгийн түрэлтийг зогсоохын тулд Халхын хойт хилийг яаралтай нарийвчлан тогтоохоор Хаант Оростой хилийн хэлэлцээр хийж, 1727 онд Буурын гэрээ байгуулав. Уг гэрээгээр Эргүнэ голын зүүн эргийн Авгайт уулнаас баруун Саяны нурууны Шавинайн даваа хүртэл хил тогтоожээ. Ийнхүү Манж Дайчин улс-Хаант Оросын хилийг Ар Монголын нутгийн хойгуур буюу Барга, Халх, Хөвсгөл болон Тагна-Тувагийн нутгийн хойгуур тогтоосон ба энэ нь одоогийн Монгол улсын хойд хилийн үндэс болсон болжээ.³

Тухайн үед Манж улс Хаант Оростой төдийгүй Зүүнгартай мөн хилийн хэлэлцээ хийж байсан бөгөөд Зүүнгар, Манж Дайчин, Хаант Орос улсууд нь нэгэн зэрэг Тагна, Хэм, Хэмчигээр нутаглах урианхай буюу Туваг (одоогийн ОХУ-ын Тува улсын нутаг дэвсгэр) тус тусын нутаг дэвсгэрт багтаах сонирхолтой байсан авч эцсийн дүнд эл бүс нутгийг хуучин харьяалынхаа дагуу Манж Дайчин улс өөрийн нутаг дэвсгэр хэмээн Хаант Орос болоод Зүүнгараар хүлээн зөвшөөрүүлж чадсан юм.

Үүний тулд Манж Дайчин улсын Найралт төв хаан Тагна-Урианхайг өөртөө багтаахын тулд Зүүнгартай найрамдалт харьцаа тогтоох бодлого баримталж, Тагна уулаар нутагладаг Урианхай

* Хууль Сахиулахын Их Сургууль

1. David Sneath. Headless state. NY 2007. Pp-35

2. Умард хөрш сэтгүүл. УБ., 2007. 1-р сар. х.7

3. Б.Цэдэн-Иш. Монгол улсын хил хязгаар бүрэлдэн тогтсон түүхээс. УБ., 2003. т.155

нарын монгол ноёдод үсний алба⁴ барьж байсан явдлыг чадамгай ашиглаж, Урианхайн нутаг буюу хожим “Тагна-Урианхай” хэмээгдэх болсон газар нутгийг Манж Чин улсын нутаг дэвсгэрт багтааж чадсан байна.

Гэхдээ түүхийн хуудсыг сөхвөл Тагна-Тува нь 1715 оноос Манжийн цэрэг Алтай нурууны хойт, Тагны нуруу хүртэл давшиж Урианхай нарыг дагуулах хүртэл тэд Зүүнгарын нөлөөнд байсан билээ. Тэр үед Манж нар гагц Урианхай төдийгүй Тэлэнгэд, Табун, Кэр сахал зэрэг аймгийг бас дагуулсан ба тэднээс Хоролмай тэргүүтэй урианхайгаас бусдыг нь Хармөрөнд нүүлгэсэн юм⁵.

Ингээд Манж Дайчин улсын хаан Тагна-Урианхай нарыг өөрийн харьяаны газар нутаг хэмээн зарласныхаа дараа тэднээр 4 хошуу зохиож уугуул нутагт нь суулгасан хэдий ч үхэр да⁶ нар нь өөрдсөө тамгаа барилгүй Халхын мэйриний занги нарт захирагдаж байжээ. Тиймээс Тагна-Урианхайн үхэр да нар дээш өргөсөн нэгэн бичигт:

“Урьд бид боолын боол дор явсныг богд эзэн энэрэн өршөөж дараа дараагаар өндөр зузаан хүнд их хишиг хүртээж, үхэр да-гийн алтан тамга өгч хошуу зохиож, туг хиур, мэйриний зангийн зэрэг, үхэр да сумны занги, хүнд бошго тавьж, боол болгон тус тус жаргуулснаас хойш, халхын мэйриний занги Мунижав, тэргүүн зэргийн тайж Гомбожав, туслагч Дэлэгдэш нар үхэр дагийн тамга барьж сургамжлан захирч мунхаг маньг бичиг хэрэг шажин ном дор сургасан бөгөөд боол бид мунхаглан санаваас, гагцхүү бид лугаа адил боол Алтай Урианхай, Захчины үхэри да Занабага нар богд эзний хайрласан алтан тамгыг тэдний биесэд тушаан бариулаад Алтай Урианхай, Захчин нарыг Ховдын хэбэй амбан захирсан бөгөөд, Тагна-Урианхай биднийг Улиастайн жанжин, хэбэй амбан захирсан тул эдүгээ мунхаг бид хичээнгүйлэн санахуул үр үрийн тойн дор хүртэл Халхаас гарч захирч суухад адил боолууд бид Манжаас Монголд суулгаж байсан төлөөний сайд суухад адил боолууд бид Алтайн Урианхай, Захчин нартай нэгэн адил маньд өршөөсөн тамгыг боол бидний нэгэнд бариулбаас болох, үл болох явдал захирсан ноён таны газраас уламжлан өргөж сурган заах ажаамуу”⁷

хэмээн мэдүүлсэн байна. Үүний хариуд Улиастайн жанжин, Хэбэй амбаны газраас:

“Тагна-Урианхайн үхэр да нарын дотор хэрэг ухах хүн байсны хойно жич айлтгаад тамгыг нүүлгэтүгэй хэмээн айлтгаж ... тэдний урианхайгийн үхэр да-гийн дотор тамгыг бариваас болох хүн байсны хойно манай газраас шийтгээд айлтгамай”⁸

гэж хариу мэдэгджээ. Тэдний дээр хэлсэнчлэн боолын боол гэдэг үгийг сайтар судалж үзвэл Манжийн цэрэг Бархөл, Өрөмчид давшиж, улмаар 1720 онд Турфаныг эзэлж үүнтэй зэрэгцэн хойт зам буюу Халхад суусан цэрэг 1715 онд Алтайн нурууны хойд хэсэг хүртэл давшсан байна. Манжийн их цэрэг тийнхүү давшсаныг ихэд ашиглан, хотгойдын гүн Бүүвэй, “Урианхай, жич Цэвээнравданы харьяат өөлд, дөрвөдийн Данжины нэг мянган өрхийн хүнийг одож дагуулсугай. Хэрэв тэд мөчөөрхөж эс дагаваас, даруй байлдаж авсагуй” хэмээн урианхайг

4. Үсний алба гэдэг нь Урианхай нараас эхэнд үед Халхын ноёдод болон Манж Чин улсын хаанд албаны бэлэг болгож жил бүр булга, хэрмийн арьс барьдаг байжээ. Урианхайн хошууны алба барих өрх бүр жилд булганы арьс 2 ширхэгийг заавал Манжид тушаах хатуу албатай. Хэрэв халиу, шилүүсний арьс бол нэжгээдийг гурван булгатай, хоёр үнэгийг нэг булгатай, бараан хэрэм дөчийг нэг булгатай тус тус дүйлгэж авдаг байжээ. Урианхайн бэлтгэсэн ангийн үсийг жил бүр зуны дунд сард тусгай томилсон түшмэл хураан авч, Бээжинд Чин улсын хаанд явуулдаг журамтай байв.

5. О.Оюунжаргал. Манж Чин улсаас монголчуудыг захирсан бодлого. УБ., 2009. т.35

6. Тагна-Урианхайн хошууны захирагчийн албан тушаалыг ийнхүү нэрлэдэг байжээ.

7. Оросын шинжлэх ухааны академи, Монголын шинжлэх ухааны академ. Тувагийн түүхэнд холбогдох архивын баримтын эмхтгэл. Боть I. УБ., 2011. х.13

8. Оросын шинжлэх ухааны академи, Монголын шинжлэх ухааны академ. Тувагийн түүхэнд холбогдох архивын баримтын эмхтгэл. Боть I. УБ., 2011. х.13

Л.Одзаяа

дайлах санал гаргасанд, Энхамгалан хаан түүнийг хөхүүлэн дэмжиж, өөрийн харьяат 1500 цэрэг болон Халхын засаг нарын цэргийг удирдан, урианхайг дайлаар мордов. Чингээд 1715 оны 9 сард Бүүвэй Энхамгалан хаанд “Урианхайг дараа дараагаар дагуулан оруулсан” тухайгаа айлтажээ.

Дээр дурьдсан хотгойдын гүн Бүүвэй бол 1662 онд Шолой Убашийн ач гуравдугаар Алтан хаан Лувсанринчин халхтай дайтаж ялагдаад, баруун тийш зугатсаны дараа Хойтгойдыг захирах болсон Гэндэн хунтайжийн үрчилсэн хөвгүүн билээ. 1688 онд Галдан Халхад довтлоход нутагтаа үлдсэн Гэндэн бусад Халхын ноёдоос харьцангуй хоцорч 1694 онд Манжид даган орж, засаг бэйлийн хэргэм хүртжээ. Түүнийг 1697 онд төрсөн хөвгүүн Сунжинсэнгэ, 1704 онд үрчилсэн хөвгүүн Бүүвэй нь залгамжилжээ. Бүүвэй бол 16-р зууны сүүлээс хүчирхэгжиж Енисейн мөрөн дагуух түрэг угсаатнаас алба авч байсан Батмөнх хаанаас гаралтай Алтан хааны удмын хүн юм.

Тийнхүү Найралт төв хаан Халх, Зүүнгар, Хаант Орос гурван улсын хязгаарт нутагладаг урианхайг Бүүвэй, Цэрэнванбуу нарт хуваан захируулсны зэрэгцээ тэднийг шагнаж, бас Урианхай нарыг эзэндээ өгөх албыг хүртэл багасгах арга хэмжээ авсны үр дүнд Тагна-Урианхайн нутгийг Манж Дайчин улсад харъяалагдахыг 1727 онд Оросоор, 1740 онд Зүүнгараар хүлээн зөвшөөрүүлж, тус тус хилийн гэрээ байгуулжээ.

Гэвч удалгүй Манж Дайчин гүрэн задран унаж Монгол улс тусгаар тогтнолоо зарлахадаа Хаант Орос улс Монгол тэр дундаа Урианхайн хязгаарт явуулах бодлогоо эргэн харах шаардлагатай болжээ.

Ингээд Монголын засгийн газар Хаант Оростой Урианхайн асуудлаар харилцахдаа Оросыг эсэргүүцэх үү, Монголын тусгаар тогтнолыг хамгаалан бэхжүүлэх гадаад бодлогын түшиг болгохын тулд эвлэрэнгүй бодлого явуулах уу гэсэн альтернатив сонголттой тулгарсан. Ингээд сонголтлоо хийж Хаант Оросыг түшиж түүнтэй эвлэрэнгүй харилцах бодлого явуулахаар тогтсон билээ.

Улмаар 1914 онд Хаант Орос Урианхайн хязгаарыг ивээлдээ авч, оросын оршин суугчдад зориулан тосгон байгуулан, цаашлаад тус оны 4-р сарын 17-нд Туваг өөрийн хараат болгосон тухайгаа зарлан Урианхай хязгаар гэсэн нэрийн дор Енисейн амбан захирагчийн мэдэлд шилжүүлэн авсан бөгөөд⁹ үүний тухай архивын баримтаас харвал: “Баруун хязгаарыг сэргийлэн батлах сайд Зоригт бэйлээс их шавийн Урианхайгийн нэгэн хошууг Орос улс хүчирхэн авах хэмээсэн хэргийг таслан шийтгэхийг ирж уламжлан мэдүүлсэн хэрэг.

Оросын элчин хэдийнээс энэхүү Урианхайн хэргийг хэлэлцэх бүхий 3 этгээдийн хэлэлцээнд огт хэлэлцэхгүй хэмээн дахин давтан яншиж хэлсэн зүйл буй нь одоо хэрхэн хэлэвч энэ удаа тус олох явдалгүй тул үүнийг Дотоод хэргийг бүгд захиран шийтгэх яаманд явуулан хүргэмү”¹⁰ хэмээсэн нь 1915 оны Хиагтын 3 улсын гэрээгээр Тагна-Тувагийн асуудлыг оросын тал хэлэлцэхгүй орхисон мөртлөө уг хэлэлцээр дуусангуут Урианхайд цэрэг цагаан хааны цэрэг оруулахын зэрэгцээ тэдний ноёдуудыг урвуулан авсан билээ.

Гэсэн хэдий ч архивын баримтаас харвал 1921 оны 11 сарын 2-нд Хэмжээт цаазат ардын засгийн газар ба МАХН-ын төв хорооны хамтарсан нэгдүгээр хурлын тогтоолд “Или ба Урианхай зэргийн газрууд лугаа хэлхээ холбоо байгуулах”¹¹, мөн заалтыг оруулж өгснөөрөө тухайн үеийн Монголын засгийн газар, эрх баригчид Тагна-Туваг анхаарлын төвөөсөө бүр гаргасан гэж үзэж болохгүй нь харагдаж байна.

9. Умард хөрш сэтгүүл. УБ., 2011 оны 10 сар. х.16

10. МУУТА. Х-164. Д-1, ХН-722. х-1

11. МУУТА. Х-1, Д-1, ХН-2. х-3

Эцэст нь дүгнэж үзэхэд Тагна-Урианхай бол урьд Манжийн ноёрхлоос өмнө Зүүнгар улсад захирагдаж байгаад 1715 онд Манжийн Энх-Амгалан хааны дэмжлэгтэйгээр хотгойдын гүн Бүүвэй Урианхайн зарим хэсгийг дараа дараагаар өөртөө дагуулан оруулж, тэдний эзэн болж үсний алба авч байсан билээ. Ингээд Манжийн Найралт төв хаан Тагна-Урианхайн монгол ноёдод алба барьж байсан явдлыг чадамгай ашиглаж, Урианхайн нутгийг өөрийн Манж Чин улсын нутаг дэвсгэрт багтааж, үүнийгээ баталгаажуулахын тулд 1727 оны Буурын гэрээгээр Хаант Орос улсаар хүлээн зөвшөөрүүлж, Тагна-Урианхайн нутгийн хойгуур хилээ тогтоосон билээ.

Өөрөөр хэлбэл Халхууд Манжид дагаар орж, тэдний харьяат болсон хэдий ч Манжийн хаан Тагна-Урианхайчуудыг Халхуудад захирагдах явдлыг хэвээр үлдээж үсний алба барих явдлыг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Үүнээс үзвэл Тагна-Урианхай нарын өмнө мэдүүлсэнчлэн “боолын боол” хэмээх ухагдахууны тайлал нь тэд Халхад захирагдаж, Халхууд Манжид захирагдаж байсантай холбоотой ажээ.

Abstract

In the Data article clarified the questions of the subordination of Tannu Tuva, and the history of their area, reviewed the history in which the Qing Empire invaded and took them in his chain of command.